

מאמר הדור בדורנו

הרב יובל שרלו

מבוא

בשנת תרס"ו, כשנתיים לאחר עלייתו לארץ הקודש של הכהן הגדול מאחיו - הראי"ה קוק זצ"ל, פרסם הרב מאמר, שנודע לימים כ**מאמר הדור**. במאמר הזה באה לראשונה לידי ביטוי באופן מסודר ומובנה קריאתו של הרב את הדור ואת המציאות, הוא מנתח בו את מחלת הדור ומציע את דרך הפתרון הראויה. מיום פרסומו, לפני כמאה שנים, מהווה המאמר מורה דרך לרבים והוא אף תורגם לשפה מעשית: דברים שנכתבו בו הנחו את לימוד התורה בישיבה והרחבתו לתחום האמוני, היוו בסיס להקמת תנועת חינוך ותשובה, ועיצבו חלק מדרכי ההתקשרות שבין המאמינים לאלה שאינם מאמינים.

העובדה כי מאמר הדור נכתב לפני כמאה שנים מעלה לפרקים את השאלה בדבר הרלוונטיות שלו, שהרי במאה השנים האחרונות טולטל עם ישראל טלטלות עזות. די אם נזכיר את השואה, הקמת מדינת ישראל, העלייה מברית-המועצות, מלחמות ששת-הימים, יום הכיפורים ומלחמת לבנון, המשבר הכלכלי ועוד תהליכים רבים המשפיעים על דמות החברה שלנו ועל אופיו של הציבור. גם העולם עבר טלטלות עזות ונכנס לעידן פוסט-מודרני, המשפיע באופן משמעותי על עם ישראל. ואכן, מאמרים רבים נכתבו על כך, הרב צבי יהודה זצ"ל, ותלמידיו בעקבותיו, עסקו תדיר בשאלה זו. כל ממשיכי הראי"ה טענו כי מאמר זה רלוונטי לתקופתנו, ושיש לראות בו מורה דרך גם כיום לאחר כל השינויים הרבים שעברה האומה. עיקר המאמץ הרעיוני התמקד בשאלת האידאליסטיות של הדור, שהיא אחד החידושים העיקריים של מאמר הדור (כפי שנראה בהמשך הדברים). הראי"ה קבע כי יש להבחין בין הצורה החיצונית שבה הדור מופיע לבין פנימיותו. הוא ראה בפנימיות דורו עולם אידאליסטי גדול. לפיכך, שאלת הרלוונטיות של מאמר הדור לדור שלנו מותנית בראש ובראשונה בניתוח מידת האידאליסטיות של דורנו, גם זו הנסתרת. העיקרון שמנחה את כל העוסקים בשאלה זו הוא, "אל תאמר", לאמור: אל תאמר שהדור

שאנו חיים בו נמוך מן הדורות שקדמו לו, ושהאידיאלים שבו קטנים ונחותים מן האידיאלים שבדורות עברו. גם כיום, הם אומרים, עלינו להבחין בגדלותו הפנימית של דורנו, וגם כיום אפשר לזהות את היסודות האידיאליסטיים שבו. למעלה מכך, גם אם אלה אינם נראים לעינינו, אין הדבר כך בשל חולשת הדור, אלא בשל חולשת יכולת ההתבוננות שלנו שאינה מעמיקה דיה להבחין בתהליכים הפנימיים העמוקים הרוחשים מתחת לפני השטח. רבים מן הטוענים זאת מדמים את התהליכים העוברים על האומה לתהליך ההתבגרות. הם סבורים שאך עין בוחנת ומעמיקה יכולה להבחין ברצונות הפנימיים של האומה שעדיין אינם נראים כלפי חוץ, ושעלינו לכוון את מבט עינינו אל העין האלוקית, ולראות עין בעין את ישועת ד'.

ברצוני להמשיך את אותו קו עקרוני, ולטעון כי מאמר הדור רלוונטי מאוד בעבורנו. ההנחה כי יש יסודות אידיאליסטיים ופנימיים בעולם המחשבה והרוח של דורנו הם הבסיס לכתיבת מאמר זה. בדיוני כאן אין ברצוני לעסוק בשאלה אם אמנם קיים בדורנו אותו הפער בין חיצוניות לפנימיות כמו שהיה בדורו של הראי"ה, אלא לנתח את היסודות שיצרו אז את הפער הזה, ובעיקר בתוכנו, תוך ניסיון לעמוד על מגמתו. הנחה זו לעצמה אינה מספקת כדי להתמיד ולראות במאמר הדור כפי שהוא את היחס הראוי לדורנו. יש צורך לעמוד על מהות הפער שבין דמותו החיצונית למהותו הפנימית, כדי לבחון את הדרכים להתמודד עם פער זה. אם יסודות אלה השתנו ואינם עוד כבימי הרב, אפשר שמחלת דורנו מחלה אחרת היא ותרופות אחרות נדרשות כאן. זאת ועוד, אולי אף הברכה שיצאה מקיומם של כיוונים שונים - כפי שטען הראי"ה לגבי דורו - שונה בדורנו.

כמו כן אבקש לבחון את השאלה בדבר משמעות המילה "רלוונטי", לאמור: האם הכוונה היא שאפשר להשתמש במאמר הדור כפי שהוא, כמורה דרך להתמודדות עם שאלות השעה, או שמא יש לנסות לעמוד על עקרונותיו ומהם להקיש על ימינו.

א. מאמר הדור - ניתוח מציאות או עיון במקורות?

קודם שאדון בשאלת הטיעונים שבמאמר הדור, אבחן את המקורות שעמדו בבסיסם. שהרי, אם המקורות העיוניים ששימשו את הראי"ה בכתיבת מאמר הדור אינם קשורים כלל במציאות, והם מהווים כולם פרשנות לתורה הפנימית, הרי שאין

משמעות של ממש לתהפוכות המציאות ולמעשה אין כל קשר בין המציאות לבין מעמדו של הדור. ואז, כל האמור במאמר הדור, ככתבו וכלשונו, מהווה הדרכה ראויה לכל דור. לעומת זאת, אם המציאות ההיסטורית הקונקרטיה בזמנו של הראי"ה הייתה הבסיס לניתוח הדור, הרי שכל שינוי במציאות מחייב בחינה ועדכון של הנאמר במאמר הדור.

לעניות דעתי, טעות גדולה היא לראות ברב קוק סוציולוג המנתח את המציאות בעין מדעית, וקורא אותה כראוי. הראי"ה לא היה סוציולוג, ולא כתב את מאמרו כחוקר הבוחן תופעות ומנתח את מהותן. משנת הרב לא נבעה מן המציאות אלא מהנחות קודמות המצויות לרוב בתורת הסוד בדבר דמות עם ישראל בעת הגאולה. הדברים מופיעים באופן מפורש במשנה במסכת סוטה המשרטטת את פניו של דור עקבתא דמשיחא. קדמו למשנה זו דברי נבואה רבים, המדברים על נתינת לב חדש במהלך הישועה, ואף בתורה שבכתב נאמר כי הקב"ה ימול את ערלת לבבנו. תורת הסוד גדושה במקורות המלמדים כי לידת המשיח וביאת הגאולה מתאפיינים בלידה מחודשת, ובפער גדול בין הופעת התהליך באופן חיצוני לבין המהות הפנימית. מן המקורות עולה כי דורו של עקבתא דמשיחא יאופיין כ"חוצפא יסגיי", כ"עני רוכב על חמור", כ"ביש מלבר וטב מלגאו", ובדימויים רבים אחרים המלמדים על אופיו. עיון מעמיק בתורת הסוד מסייע בניתוח מהות דור הישועה והתחייה, וכך גם ההשוואה לדורות קודמים שבהם עמד עם ישראל בפני מציאות דומה של שיבה מגלות, כמו דור הכניסה לארץ בימי יהושע. כל אלה הם מקורות היסוד של דברי הראי"ה.

ברם, לא ניתן לנתק את הדרך המיוחדת להבנת המקורות האלה ולהבנת דרכי התממשותם משאלת המציאות ההיסטורית. הראי"ה קוק לא היה מנותק מן המציאות ההיסטורית של דורו, ומציאות זו מהווה חלק בלתי נפרד ממקורותיו של מאמר הדור. הפרשנות שנתן הראי"ה למקורות העוסקים בדור מיוחד זה לא הייתה יכולה להינתן בחוץ לארץ. שתי סיבות לכך: ראשית, על-פי תורת הראי"ה קוק עצמו, רק אורא דארץ ישראל מאיר דיו כדי להעמיק חקר ולהבין את מהותו הפנימית של הדור. שנית, רק בארץ ישראל פגש הראי"ה בפועל את המציאות הקונקרטיה שבה פעלו החלוצים ורק כאן הוא נחשף למסירות נפשם על האומה,

שאמנם עקרה את קיום המצוות ממקומו אך שמה תחתיו אידאלים אחרים נשגבים. אפשר להביא ראיות רבות להשפעת המציאות על מאמר הדור, אולם נקודת המוצא צריכה להיות בראש ובראשונה הסברה הפשוטה והישרה, שאין שום אפשרות שהמציאות אינה חלק מדרך קריאת המקורות. הרי כל מהותה של התורה שבעל-פה היא המפגש בין לומד התורה, סביבתו, אופי הווייתו וכדומה, לבין התורה שבכתב והתורה שהועברה אליו במסורת על-פה. אי-אפשר ואין זה נכון להפריד בין המציאות לבין המקורות המסורים.

מעבר לסברה זו, דומה שהפער הגדול שבין מאמריו המוקדמים של הראי"ה בהיותו בחוץ לארץ לבין הדברים שכתב לאחר עלייתו ארצה מעידים על השפעת המציאות על עולם ההגות. די לנו אם נזכיר כי הדברים הגיעו עד כדי כך שהרב צבי יהודה זצ"ל הורה שלא לפרסם את המאמרים המוקדמים של אביו, כגון המאמר 'אפיקים בנגב', שבו ניתח הראי"ה את דורו אחרת לגמרי מהאופן שעשה זאת במאמר הדור. ואכן, הראי"ה עצמו מתאר במאמרים רבים את הטלטלה שעבר במפגש עם המציאות במקומות רבים. אחד הנודעים שבהם הוא המאמר 'על במותינו חללים' המבטא היטב את תנועתו בין הקטבים בהתייחסות אל המציאות.

נמצאנו למדים כי יחסי הגומלין שבין המציאות לבין תורת הסוד הם שהיוו את המקור האיתן למאמר הדור. בתורת הסוד מצויים העקרונות והמאפיינים ואילו המציאות מלמדת על דרך הופעתם. כך, למשל, במקורות אכן כתוב כי דור התחייה יהיה "ביש מלבר", אולם הדרך שבה תופיע ריקנות זו אינה ברורה, עד שבאה המציאות עצמה שאותה יכול היה הראי"ה לפרש לאור הכתוב. כן נכונים הדברים בנוגע לחוצפה של דור המשיח ולשאר מאפייני הדור. פרטי המציאות והמקורות מפרשים אלה את אלה.

ב. מה היו החידושים של מאמר הדור?

רבים עסקו במאמר הדור ובניתוחו. לצורך הדיון כאן אתמצת את הרעיונות העיקריים העולים מן המאמר:

א. ביסודו של מאמר הדור מונחת ההבחנה בין ההופעה החיצונית של הדור

לבין הופעתו הפנימית. אמנם, על-פי ההופעה החיצונית זהו דור שעזב תורה ומצוות ובמקורותינו ישנה מסורת ארוכת-יומין על היחס הראוי לו. ברם, מחדש הראי"ה, לא ניתן להפעיל כלפי דור זה את המסורת הזאת כיוון שדור זה הוא דור אחר. אין אצלו זיקה בין עזיבת ד' לבין שחיתות מוסרית, כפי שהיה למשל בזמן הנביאים. ההפך הוא הנכון, דור זה מצטיין ובוולט ברגישותו המוסרית ובנכונותו למסור את נפשו על טובת האומה אף-על-פי שאין הוא קשור עוד בריבוננו של עולם. דבר זה מעיד כי חלים בתוכו תהליכים אחרים מאלה שהכרנו בדורות קודמים.

ב. פנימיות דור זה מיוחדת היא. זהו דור התחייה, שקם מאפר ויש בו כוחות חיים עצומים. הוא מבקש להבין, לקשור פרטים וכללים, למצוא את מה שהוא מבקש מתוך עוצמה ולא מתוך חולשה. מדובר בדור בוגר ומשכיל, שאף שחסרים בו ענקי-רוח כפי שהיו בדורות קודמים, הרי שכלל בני הדור הזה התעלו והגיעו לדרגה שבה הם תובעים בירור עמוק בסוגיות השונות בעולמה של תורה.

ג. חייב להיות יחס של כבוד ואמון עמוק למה שהדור מחפש. הראי"ה הבחין שהדור מחפש דווקא גדלות, וכשלא מצא אותה בעולם התורה בעט בה, בצדק מבחינתו.

נעיר בשולי הדברים, כי נדרש כאן בירור עמוק יותר. האם עצם חפצו של הדור מהווה הוכחה לחיוב שבו, או שמא יש לבחון זאת על-פי אמות מידה תורניות? נבהיר את דברינו: דורו של הראי"ה חיפש אידאליים של עלייה, הגנה עצמית, עבודה עברית, יצירה תרבותית ואינטלקטואלית. מחד גיסא אפשר לראות זאת באופן מצמצם, כלומר, דווקא משום שהדור ביקש את הדברים הנשגבים הללו, יכול היה הראי"ה לקשור זאת לסימני הגאולה כבקשות יסוד אמיתיות. מאידך גיסא ניתן לטעון טענה כוללת יותר שעצם החיפוש העיקש מעיד על כך שיש בו יסודות של אמת, ודבר זה מחייב תהליך של בירור הפרטים.

ד. מה שמציק לדור הוא שהתורה אינה מונחלת בהבנה ובהשכלה אלא בהפחדה ובהחלשה. הדור אינו מוכן עוד לקבל את הציווי ואת ההפחדה, את

היראה ואת הכפייה. הוא מבקש חירות, וחלק בלתי נפרד מן החירות הוא לבקש להבין לעומק את תכלית עשיית הדברים ואת מגמתם.

ה. לפיכך, הראי"ה מציב במאמר הדור אתגר גדול בפני נושאי התורה. הוא מציב יעד ומציע מהלך שביסודו הפסוק "והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם". לאמור, יסוד השיבה לא יהיה חד-צדדי, ולא יבוא מתוך ניסיון להכפיף את הדור הרענן לעולם האבות, אלא יהיה הדדי. ביום שבו ייענה בית-המדרש של האבות לתביעות החיים של הבנים, וכאשר לא יראו הבנים את עצמם מנותקים מהאבות אלא כממשיכי דרכם, ייווצר השילוב שיוכל לגאול את עצמיות האומה ולהציל את הקשר שבין העם לתורה.

ו. עיקר המשימה הוא ליצור מפגש מתסיס בין שאיפות הדור לבין האידאליים המצויים בתורה. הרב התכוון בעיקר לתביעות המוסריות והלאומיות של הדור. באופן זה הדור מסייע, כמעט מכריח, לחשוף את מלוא רוחב התורה ועומקה, ומתוך כך לגלות את השאיפה המוסרית והנטייה הלאומית הקיימים בתורה עצמה. המסקנה שאליה חותר הראי"ה היא שאין התורה עוינת את החיים ואינה ניצבת כנגדם, כי אם להפך - היא מבססת את החיים, מטהרת ומקדשת אותם. הרוצה ללכת בדרך שהראי"ה מתווה צריך אפוא להביא את הבשורה שיש בדברי הדור אל תוך כותלי בית-המדרש ולהפגישה עם תורתנו הנצחית. התהליך הלימודי והרעיוני בבית-המדרש אמור לזקק את התביעות הטבעיות של הדור, ולחזור אליו עם הוכחה חיה שאת מה שהוא מבקש אפשר למצוא בתורה. הראי"ה עצמו היה נאה דורש ונאה מקיים. כבר במאמריו המוקדמים בחוץ לארץ, הוא טרח להראות ששאיפות לאומיות ומוסריות הן גופי תורה ממש.

ז. יש להדגיש שהראי"ה דיבר גם על תהליכים פנימיים בתוך בית-המדרש, לאמור, אין להסתפק רק בשינוי סגנון ההסברה. הראי"ה לא קרא רק להמרת לשון האיום והכפייה כלפי הדור, ולהנחת בית-המדרש הישן על כנו. הוא קרא להקשיב לדור מתוך בית-המדרש פנימה, וראה בכך חלק בלתי נפרד מתהליך התחייה והשיבה של התורה עצמה, אל מלוא רוחבה ועומקה. מבחינה זו, הדור משמש מעין "הוראת שעה" המגלה את רצון ד' דווקא

מתוך הכפירה בו, וגדול קידוש השם העולה מתוך חילול השם.

ג. מאמר הדור בדורו של הרב קוק

אבקש כעת לברר כיצד תפס הראי"ה עצמו את דבריו במאמר הדור. האם סבר הראי"ה כי הוא מתאר את דורו ההיסטורי - ולכן ישנה חשיבות רבה למה שראה לנגד עיניו, או שמא התכוון מלכתחילה לתיאור המהות של דור התחייה, כפי שלמד מתורת הסוד - ואז אפשר לטעון שניתן לראות את תהליכי התחייה רק במתי-מעט שבדור ולא בדור כולו.

לכאורה, ישנם סימנים במאמר הדור עצמו כי הראי"ה לא ראה במאמרו תיאור מדויק של דורו. אפשר למצוא במאמר הדור ביטויים המלמדים כי מדובר במהלך נפשי כולל שמקורו אינו בניתוח סוציולוגי או פסיכולוגי של הדור, אלא במשמעות עמוקה מתורת הסוד. ואכן, מבין ממשיכי דרכו של הראי"ה יש הסוברים כי מלכתחילה לא התכוון הרב לומר דבר-מה קונקרטי, כי אם ללמד את יסודות הגאולה והתחייה. אם אמנם כך הם פני הדברים מובן שלא ניתן לטעון שחילופי הדורות משפיעים על ניתוח תוכנו הרעיוני של המאמר, שכן התנהגות כזו או אחרת של הדור, של כל דור באשר הוא, אינה מהווה מבחן לאמיתות הטענות העקרוניות. על-פי עמדה זו, יש להמשיך את מפעלו של הראי"ה קוק בדיוק כפי שהוא התווה לבני דורו, שכן כבר אז כתב הרב דברים שאינם תיאור היסטורי מדויק של דורו, אלא תיאור עקרוני כיצד על הדור להיראות ומהו תפקידו ומקומו בעת התחייה, ועקרונות אלה אינם משתנים.

נעניין בקטע לדוגמה ממאמר הדור שאפשר לבסס עליו לכאורה הבנה שכזאת:

...ההמון הרב, אמנם הוא נמשך אל הזרם על ידי התגעשות של מהומה, על ידי הסמיכה על איזה אוטוריטטים שלו ועל ידי קלות הדעת; אבל הסיבה הפנימית שמסבבת כל אלה היא התנועה המחשבתית הכוללת שמצאה מקום במוחם של הכוחות הפועלים, בכך שהיא באה לבקש חשבון על כל האוצר של הרגש שהיה להם בלבבם...

יש שראו במילים אלה הבחנה בין מעטים שלגביהם הניתוח של הדור נכון גם

מבחינה קונקרטי, לבין ההמון שאצלו אין הדברים קיימים בפועל אלא כתהליכים מחשבתיים בלתי נראים. הם ראו כאן הבחנה בין מיעוט הדור שעליו נכתב מאמר הדור לבין רוב הדור שאינו קשור לתהליכים רוחניים עמוקים.

סבורני שאין זה הפירוש הנכון למשנת הראי"ה, מכמה סיבות:

א. עיון מדוקדק ועמוק במאמר הדור מלמד כי אין שם כלל טענה כי אין מדובר בדור קונקרטי. הדוגמה שהובאה לעיל היא דווקא ראייה לסתור טענה שכזאת, שכן פסקה זו אומרת בדיוק את ההפך: אף שההמון מושפע מהאליטה המנהיגה ופעמים רבות פונה בקלות דעת לכיוון מסוים, הרי שהסיבה הפנימית לכל אלה היא האמת הקונקרטית המופיעה בתהליך זה. הראי"ה אינו טוען כי מאמר הדור אינו רלוונטי כלפי ההמון, אלא הוא אומר שאף שאצל ההמון כציבור פועלים יותר כוחות חיצוניים, הרי שלגבי כל פרט ופרט נכון הניתוח של הדור כפי שהראי"ה הציע במאמרו. ייחודו של הדור מתגלה בכל מיני רמות. אצל האליטה המחשבתית וההנהגתית ניכרים גילויי ייחודו של הדור באופן בולט ומובהק. אצל ההמון, לעומת זאת, הם נסתרים, בשל דרכו של ההמון, אך גם שם הם נמצאים.

ב. מאמר הדור נכתב ביסודו כמאמר פרוגרמטי. הוא לא נכתב כפסקה בפנקסיו (שראו אור בשמונה קבצים), אלא כמדריך מעשי. הראי"ה קרא בו, כשאר קריאותיו הגדולות, לתיקון פגמים שראה לנגד עיניו: שיקום וגאולת התורה עצמה בלי כל קשר למצב הדור, ואיחוי הפערים הבין-דוריים - השבת לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.

ג. דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. במקומות רבים בכתביו כותב הראי"ה במפורש ובלשון קונקרטית על צרתו של הדור ועל התרופה הראויה לו בלי שיבחין בין תודעה גלויה לתת-מודע. די אם נזכיר כאן את הניתוח המופלא בסוף פרק ד' של אורות התשובה, כדי להיווכח שהראי"ה דיבר על עניין המופיע במציאות ולא על זרמים תת-קרקעיים או על דור הקיים בתאוריה.

ד. אפשר להבין את השינוי שחל בהבנת הראי"ה את מצבו של הדור דווקא כשעלה

לארץ ישראל, רק אם מניחים שהמפגש הקונקרטי של הרב עם המציאות הארץ-ישראלית פתח לפניו את שערי הפרשנות למקורות של תורת הסוד.

נראה אם כן שאפשר לקבוע ברמה גבוהה של ודאות כי מאמר הדור משקף את תפיסת הדור הקונקרטי שהראי"ה ראה לנגד עיניו. דבריו במאמר נבעו, כאמור, מיחסי הגומלין שבין המקורות הפנימיים לבין המציאות. לפיכך, קיים בסיס של ממש לבירור השאלה אם שינויים בדמות הדור ובאופיו דורשים קריאה אחרת, עדכנית, בתורת הסוד.

ד. מהם מאפייני דורנו שלנו?

אם דורו של הראי"ה היה דור מלא תימהון הרי שדורנו תמוה כפל-כפליים. אף דורנו הוא דור נפלא שקשה לראותו כעוד חוליה בשלשלת הדורות, ואף הוא, כדורו של הרב, דורש ניתוח מורכב מסובך. ואולם, ניתוח משמעותו ועולמו המסובך של דורנו יארך שנות דור, שכן הוא מחייב את רוחב מחשבתו של הראי"ה קוק, הכהן הגדול מאחיו, ואת יכולתו לחדור עמוק אל מציאות חיינו, דבר שאנו, האוחזים בשיפולי גלימתו, איננו מסוגלים כלל לעשות. על כן, כל שאנו יכולים לעשות הוא רק להעביר כעין משיכת מכחול דקה לשרטוט קווים יסודיים המאפיינים את עולמנו שלנו, ואפשר שבהבנה זו נניח את הבסיס לפעילות חינוכית ורעיונית בקרב דורנו לאור מאמר הדור.

כאשר אנו באים לנתח את דורנו צריכה לעמוד לנגד עינינו ההכרה שלא ניתן עוד לדבר על דורנו כעל "הדור", כאילו דור אחד לפנינו. לא דור אחד לפנינו כי אם דורות רבים. הרב-תרבותיות שמאפיינת את עולמנו אינה תפישה פילוסופית בלבד, כי אם מציאות חיים. מגוון ארצות המוצא על אפיוניהן השונים, למן עולי ברית-המועצות לשעבר ועד ליוצאי אתיופיה שבתוכנו, העולמות התרבותיים המורכבים המעצבים את דמותו של עם ישראל כיום, כל אלה אינם מאפשרים עוד הכללה פשוטה. בדורו של הראי"ה המציאות הייתה מורכבת פחות - את יהודי המזרח כמעט ולא הכיר, והימים היו בטרם חצץ מסך הברזל בין ארץ ישראל למזרח אירופה. לפיכך, עלינו להפנים כי לא ניתן עוד לנתח ניתוח אחיד את בעיית דורנו, ובעצם כבר אי-אפשר לחדור אל עמקי לבבו.

לאור המציאות הרב-תרבותית, ברור כי לא ניתן לדבר על תרופה אחת ויחידה לבעיות השעה. קשה לנו כיום לעמוד על הגורם הפנימי המאחד שבתופעות החיצוניות המגוונות, כפי שעשה הראי"ה בזמנו, ולכן עלינו למצוא מענים שונים למציאות המורכבת ולזרמים השונים הפועלים בקרב הקבוצות השונות בעם ישראל. למעלה מכך, בדורנו אנו ערים יותר למידת ההתנשאות שיש בניתוח "הדור" ובחיפוש אחר תרופותיו. חשוב לציין אם כן, כי אין כאן מבנה היררכי אלא צורך בענווה גדולה, ובתמונת עולם מורכבת שבה אף המתבוננים "מהצד" מהווים חלק מהמציאות המשפיעה והמושפעת.

המעייין במאמריו המוקדמים של הראי"ה למד כי הוא ראה בעיסוק בשאלות הלאומיות מאפיין יסודי של הדור. מסיבה זו עסק הרב בפרשנות התורה מנקודת מבט לאומית, בעיקר בנוגע לטעמי המצוות. ברם, במוקד השקפת העולם של דורנו עומדת האינדיבידואליות והיא דוחקת את הלאומיות. התרבות האנושית כיום מטפחת את החירות האישית, את זכויות הפרט, את היצירתיות האישית, את הליברליזם והדמוקרטיה, ואלה לא בהכרח מובילים לאגוצנטריות. ערכים אלה הולכים ותופשים מקום גם בהתבוננות על ה"אחר", והם מכתיבים לחברה חובות מוסריות כלפי השונה. במסגרת זו קיים ניסיון מתמיד להימנע מזיהוי ה"אחר" עם הקבוצה שאליה הוא משתייך, והשאיפה לערער על התבנית המגדרית המבחינה בין זכר לנקבה, בין ישראל לעמים, ואפילו (להבדיל) בין האדם לעולם החי, רווחת מאוד. למעלה מכך, מקובל כיום לטעון שלכל אדם כמה זהויות מקבילות ולעתים סותרות, כגון הזהות הלאומית והזהות ההומניסטית. מובן כי פסיפס מחשבתי שכזה דוחק את הלאומיות מן המקום המרכזי שתפשה בתקופת הראי"ה, והוא מחייב אותנו להסיר את הקליפות האפלות שמקורן ברוע הפנימי שבאדם, למצוא את נקודות האמת שבו ולטפח אותן, כפי שלמדנו ממשנת הרב.

התהליכים והחוויות נחשבים בדורנו למוקד הקיום, יותר מאשר הצבת מטרות והשגתן. צעירים רבים בדורנו בוחרים פעמים רבות דרך חיים מסוימת רק בשל צליל האותנטיות שהם מזהים בה, ולא בהכרח משום האמת האידאולוגית שבה. צעירים אלה נרתעים מקיבעון וחפצים בתהליך ובשינוי העוברים בחינה עצמית מתמדת, כאלה שניכרים בחוסר זיזופם ובחתירתם לאמת. יותר משהם תאבים לפילוסופיה

מסודרת תאבים הם לחוויה עמוקה. אחד הביטויים המובהק לכך הוא המשקל הגדול שצעיירי הדור מייחסים למוזיקה ולנגינה, והמקום שהן תופסות בחוויותיו.

המסגרות שבהם חיים בני הדור הצעיר משתנות בלי הרף. עולמם מתאפיין בחוסר יציבות: מקום המגורים והפרנסה מתחלפים תדיר, מוסד המשפחה המסורתית-הטבעי מתחלף בתבניות של זוגיות אלטרנטיבית (המפרקות לדאבון הלב את המשפחה), ואף בהצבעה הפוליטית כבר אין עקביות. המשובח בעיני הדור הוא מה שזורם עם מהלך החיים, הקשוב לעצמו ולקולות העולים מתוכו, וזה המצוי בדינמיקה מתמדת של בירור עצמי, התלבטות והתייסרות. אמיתות גדולות ואידאולוגיות חובקות-כל מרתיעות את בני הדור הזה. מלת המפתח של תרבות החיים בדורנו היא - בחירה, והיא חלה על הכול: למן בחירת חבילת ערוצי הטלוויזיה, קופת-החולים והרשת הסולרית ועד לרצון לבחור זהות יהודית מסוימת וסוג הכשרות. הבחירה מחלחלת עד כדי כך שדבר כפוי שאינו בר-בחירה אינו עומד עוד במבחן האמת. היא קיימת גם בשאלות הקיום היותר עמוקות. שאלותיו של דור זה הן שאלות קהלת ולא שאלות ספר שמות, ואמונתו קרובה יותר לספר שיר השירים ומשלו הקדוש מאשר לספר בראשית. אך התשובה הניתנת בסוף ספר קהלת כי יראת האלוקים ושמירת מצוותיו הן כל האדם, נתפשת רק כאחת התשובות האפשריות ואף היא עומדת לבחירה. דורנו שואל באיזו זכות אדם יכול לחנך את ילדיו שילכו בדרכו מבלי שדרך זו עצמה תועמד להם לבחירה. ברמה העקרונית אפשר להגיע עד לביקורת של ילדים כנגד הוריהם על שבחרו למענם מקום מגורים שאינו על דעתם, או בכלל על שהולידו אותם.

הדברים שכתב הראי"ה על צמצום הפער בין הקצוות - עליית איכותו של ההמון בצד ירידה של ענקי האומה - מופיעים בדור זה ביתר-שאת, כחוויה מודעת הכופרת בקיומה של היררכיה. לדור זה אמון מלא ביכולת הביקורת העצמית שלו ועל כן עולה ממנו תביעה מתמדת להבין ולהשתכנע קודם לקבלת כל עול.

מוסריות וצדק משמשים את בני הדור כאמת מידה לעניינים רבים וגם לעולם האמונה. במקום שרואה הדור התנהגות מוסרית שם הוא רואה אמת, וממקומות בלתי מוסריים הוא מתרחק. אמנם, מושגי המוסר של דור זה אינם זהים למוסר התורה וחלק נכבד מהם מושפע מן המוסר הנוצרי אך חשוב לזכור שפעמים רבות

אין המוסר הזה מנוגד דווקא למוסר התורה, אלא רק מדגיש יסודות שנושאי התורה נוטים להתעלם מהם או מזניחים אותם. אין זה אומר כמובן כי בני הדור עצמם אינם לוקים במחלה נוראה זו של העדר אמת, אולם בשעה שהם בוחנים את העולם הם מבקשים להאזין לאותות האמת המשודרים באמירה הפנימית. הקביעה כי לכל אחד האמת שלו היא חלק בלתי נפרד מן האקלים הרוחני של תקופתנו הפוסט-מודרניסטית, ובשל כך רבים אינם מוצאים את דרכם בעולם שבו ישנה אמת אחת קנאית ובלתי מתפשרת.

עניין נוסף המרחיק מאוד את דורנו מעולם התורה הוא התחושה שעולם התורה עצמו אינו מאמין במה שהוא עושה. כך למשל, רבים מבני דורנו סבורים כי הדבקות בגזרות ובמנהגים שאבד טעמם או שכבר אינם משקפים את כוונת המחוקק, מבטאת את התאבנות ההלכה, את נוקשותה, ואת חוסר האותנטיות שבה. נאמן להשקפת עולמו, רואה בכך הצעיר בן-ימינו, אי-הקשבה לשינויים העמוקים שחלו במציאות והוא אינו מוכן לקבל על עצמו את ההלכה שכבר אינה מבטאת, לדעתו, את דבר ד'.

ה. עולמות מתנגשים

שרטטנו כאן קווים כלליים המאפיינים את תקופתנו. כעת נוכל להבין טוב יותר את הכלים שבני הדור הצעיר חמושים בהם בכואם לבחון את עולם האמונה שאנו מציגים בפניהם, ומדוע אין הם מוצאים בו את עצמם. כדורו של הראי"ה, שמרד בעולם התורה כי סבר שהאידיאלים שהוא מחפש אינם מצויים בתורה, כך עושה גם דורנו שלנו, ובעוצמה שאינה פחותה - אבל בדרך אחרת. דורנו אינו מנהל מלחמות גדולות נגד הדת, הוא פשוט מתעלם ממנה ורואה אותה כבלתי רלוונטית. ואכן, נראה כאילו תהום מפרידה בין יסודות השקפת העולם הרווחת בזמננו ובין התשתית הרעיונית של עולם ההלכה והאמונה הפונה באופן ברור אל "הדור" ותובעת דרך אחת לכולם. ההלכה אינה מבחינה בין איש לאיש, ואינה מכירה בריבוי דרכים לשמירת מצוות. ונדגים זאת במצוות השבת. ההלכה הותירה אמנם מרחב בחירה גדול בנוגע לאופי השבת - טיב הניגונים וצורת תלמוד התורה - אולם לא באלה נבחן יום השבת, כי אם ביסודותיו ההלכתיים שנקבעו על-ידי גדולי ישראל. ההלכה אינה אינדיבידואלית - התפילה ההלכתית המחייבת אחת היא, ואין היא מבחינה בין

אדם לרעהו; כך גם מצוות היום בפורים אינן מבחינות בין צורות שונות של התחברות לזיכרון הנס, אלא תובעות דרך אחת לכולם; ימי האיסור וההיתר שבין איש לאישתו אינם מושפעים מן ההבדלים הקיימים במערכת הזוגית המסוימת של כל איש ואישה, אלא הם אחידים ומחייבים את כולם.

עולמה של תורה אינו עולם של תהליכים. יש בו י"ג עיקרים שהם עיקרי אמונה, שאינם תלויים בתהליכי התחברות של אדם זה או אחר. על אף העובדה שאין פסק הלכה בענייני אגדה, הרי שהתקבלה מערכת מוסכמת רחבה של אמונות יסוד בעם ישראל. ולא זו בלבד שאין אדם בוחר לעצמו את עיקרי האמונה, יסודות רבים בתורה אף נכפים עליו.

עולם התורה הוא עולם ציבורי, לאומי ומגדרי. ההלכה מבדילה בין ישראל לעמים ("יצב גבולות עמים למספר בני ישראל"), בין יום השביעי לששת ימי המעשה ובין גברים לנשים (ראה פרק ב' של ספר בראשית). התורה פונה להקמת ממלכת כוהנים וגוי קדוש, ובימי שיבת ציון אף אמרו אבותינו ליושבים בארץ "לא לכם ולנו לבנות את בית ד'". ההלכה נלחמת נגד עשיית תורה כשתי תורות, ונגד נתינת דברים לשיעורים, וזאת בשל חשיבות היסוד הגדול של הציבוריות הישראלית.

ההלכה היא מערכת יציבה מאוד. בקבלת ההלכה כמעצבת היסודית של חיי האמונה נקבע כי אין אנו יכולים לסמוך על הרגש שעתים בא ועתים הולך. הקב"ה כפה עלינו הר כגיגית בשל היות התורה תנאי הכרחי לקיום שמים וארץ, ואם חלילה אין אנו שומרים את בריתו, קיימת סכנה לקיום העולם. לפיכך אין בברית זו שבינינו שום אפשרות של בחירה, ואף לא של עזיבה, כי אם חובה מוחלטת ובלתי מתפשרת, נאמנות ויציבות. כל זה עומד, כאמור, בניגוד לתרבות החיים של הדור.

ו. "אנחנו חייבים לעמוד על אופיו למען נוכל לצאת לעזרתו"

לאור כל זאת ברור שהיכרות עמוקה עם הדור ועם מגמותיו היא תנאי הכרחי לכל ניתוח מעמיק של דורנו. מכל מקום, לא ניתן עוד להבין את התסיסה הפנימית העמוקה שבימינו כעוד שלב בתהליך ההתבגרות של האומה שאין בינו ובין דורו של הראי"ה מאומה. אם חפצים אנו להיות חלק מן הדור ולמצוא את פתח השער

שדרכו יוכל לבוא לעיר, אין אנו יכולים לעצום את עינינו בפני הדור הקונקרטי ובפני השקפת עולמו.

חשוב להדגיש כי לא נס לחו של אותו אשמאי זקן המוטל באדם משעה שננער ממעי אמו. לא סיים היצר הרע את תפקידו בעולם, והוא מתחפש היום בתחפושות רבות - מקצתן אידאולוגיות ומקצתן נפשיות - ובשמן הוא בא לקעקע את עולם התורה. ואכן, חלק גדול ממאפייני הדור שלנו מקורו לא בעומק רעיוני, כי אם בעולם השקר המפתה את האדם בכוחו של הנחש הקדמוני, באומרו כי יסודות אלה יביאוהו להיות כאלוקים יודע טוב ורע. אסור לנו לקבל את מאפייני התרבות האלה ואת דמותו זו של הדור כפי שהם, ואל לנו ללכת שבי אחר ההנחה כי כל הנעשה בעולם טוב הוא.

לו היה היצר הרע מקור הכפירה וההתרחקות מעולמה של תורה היינו נקראים להתמודד נגדו בדרכים שלימדונו אבותינו, "ואליך תשוקתו ואתה תמשול בו". ברם, חידושו הגדול של הראי"ה במאמר הדור היה שפירוש זה אינו יכול לעמוד עוד לבדו: "...נוציא מן החשבון את היחידים הגסים, שלקחו להם את רוח הפרצים למסוה, לעולל על ידו עלילות של גזל וחמס וכל נבלה...". העובדה כי לצד הצללים אנו מוצאים גם אור גדול, מסירות נפש, מאבק על יסודות מוסר אנושיים, התבגרות פנימית ושפע אידאלים, מלמדת כי ביסודו של דבר גם דורנו הוא דור גדול. אם לא נבין ולא נאמין ביסודות האמת של מצוקת הזהות, ולא נכיר בכך כי יש בדברים שהוא מבקש אמת גדולה ועצומה המחייבת את יושבי בית-המדרש לקרוא אותה ולחפשה בתוכו, לא נוכל להביא בכנפינו מזור לדור, ואף נחמיץ יסודות בתורת הגאולה והתחייה שחייבים להיות בתוכנו. נמשיך לצפות בתהליכים רוחניים – בלי שום יכולת להשפיע עליהם. נוסיף לעמוד מרחוק - ונסתפק בתיאור בלבד של שילבי ההידרדרות ופוטנציאל הצמיחה, ושל היציאה משלב ההתבגרות אל הבגרות המלאה. אבל ראוי לזכור, הראי"ה קרא לא רק לעמדה פרשנית הוא קרא גם לעמדה מעשית פעילה. האמונה כי דברים יתנהלו לבדם אינה יסודה של תורה! רבי יהודה הלוי שב ולימד פעמים רבות בספר הכוזרי כי העניין האלוקי אינו חל על האדם כי אם לפי מידת הכנתו אליו. לא פרשנים למציאות אנו מבקשים להיות כי אם מחולליה ויוצריה, את זאת בא מאמר הדור ללמד אותנו. ואכן, מאמר הדור הטביע

את חותמו במציאות. מכוחו של הראי"ה שבה תורת ישראל לצמוח ולפרוח במרחבים שאבדו לה בעת שהצטמצמה לד' אמות של ההלכה. שיבה זו מביאה עמה ברכה כפולה - ברכה אחת בכך שהתורה נגאלת ממאסריה, וברכה שנייה היא היכולת לקרב את עם ישראל כולו לאביו שבשמים. לאורה של תורת הראי"ה קם דור רענן ארצישראלי המחבר בין תורה לחיים.

חיבור זה בין התורה לחיים צריך שיאיר לדור הצעיר את ריבוי הפנים שבתורה, שהוא רחב הרבה יותר ממה שאנו מורגלים בו, ואת הדרכים השונות בתוך העולם ההלכתי. אין דרך אחת ללימוד תורה, ואין דרך אחת לתפילה; יש בתורה ממד עצום של הכרה בצלם האלוקים שבאחר, ברגישות המוסרית והחברתית, ובקשר שבינה ובין תרבות העולם; התורה עצמה מבקשת חיים היא בהכירה בדרך הארץ שקדמה לתורה, ובשל כך אנו יכולים למצוא את תרומתה הגדולה לעולם החיים והמציאות; לא נס לחה של החסידות, של בקשת הניגון והדבקות, ושל ההתחברות הנפשית. אלה כמובן צריכות המתקה, שכן הרבה מאפלים כרוכים בהן, ויש להסיר את קליפות העצלנות והרגשנות קודם שניגשים לפרי. ברם, החייאת היסודות הנפשיים החסידיים מהווה גילוי של תורה המשמש צינור של הידבקות בה; יש להאיר את המנגנונים העומדים מאחורי ההלכה, לבחון את הנאמנות למקורה, ולברר את דרכה בעולם המשתנה; אין עולם ההלכה מקפד את מקומה של החוויה, והרבה אנו יכולים לעשות כאן; האגדה על משמעויותיה הרעיוניות ואף המעשיות היא מקור רענן ומלא חיים, והשבתה אל מקומה הראוי יש בה כדי לתרום רבות להתקשרות של בני דורנו עם עולם התורה. היענות זו אסור לה כמובן שתהפוך להיות הממד היחיד, שכן יסודותיה הנצחיים של התורה אינם משתנים. התורה מבקשת להקים ציבור ולאום; היא אינה מדברת על תהליכים בלבד, כי אם על יעד ודמות שאותה יש ללבוש ובה יש להתעטר. התורה מבקשת את היציבות והקביעות ואינה נענית לכל גחמה נפשית ורגשית. אולם, בתוכה של התורה יש מקום נרחב למילוי בקשות הדור, מתוך אמונה שזו דרכה של גאולת ישראל להאיר את דרכה דרך המציאות, ולראות עין בעין את ההתעלות גם בתחומים אלה.

אלה הן דרכים ראשונות לבירור מאמרו של דורנו אנו, שהוא עוד צעד בגאולתנו ובפדות נפשנו, אל עבר הר בית ד' הנכון בראש ההרים ונישא מגבעות, ממנו יוצא

מעייין המשקה את המדבר הצחיח ומפריח בו את רוח הישועה. המבקש לצעוד בדרכו של הראי"ה ייטיב אפוא אם יהפוך את מאמר הדור למורה דרך מהותי. לא יחקה אותו כפי שהוא, אלא יעמוד על עקרונותיו ומתוכם יפעל בדור זה. רק אז יוכל הוא להביא להשבת לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.